

MAQOM SAN'ATI: O'TMISH VA ZAMON KESIMIDA (*Maqom san'ati tarixidan*)

Mehrinigor Abdurashidova,

Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMMSI

“Maqom cholg'u ijrochiligi” kafedrası 4-kurs talabasi.

Maqomlar Sharq musiqasiga xos bo'lgan turkumli san'at turidir. Ular asosan musulmon Sharqida keng tarqalgan bo'lib, turli mamlakatlarda har-xil nomlanadi. Jumladan, biz bilganimizdek o'zbek va tojiklarda maqom, uyg'urlarda muqom, Ozarbayjonda mug'om, arablarda va turklarda maqam, E'ronda Dastgoh, hindlarda raga kabi. Maqomlar, ya'ni turkumli musiqa janrining ildizi VII asrlarda yashab o'tgan Borbad Marvaziyga borib taqaladi degan ilmiy farazlar mavjud. U afsonaviy bastakor, mahoratli sozanda va tengsiz hofiz bo'lgan. Aynan uning ijodida birinchi marta turkumli asarlar, ya'ni, Husravoniy turkumi yaratildi. Shu tariqa zamonlar o'taverib turkumli musiqa butun Sharq bo'ylab rivojlana bordi.

Tahminan IX asrlardan shakl ola boshlagan maqomlar butun Sharq davlatlari bo'ylab Duvozdaxmaqom, ya'ni, o'n ikki maqom tizimi shaklida nomlandi va rivojlanadi. O'n ikki maqom tizimi haqida ilmiy-tarixiy risolalarda bir qancha ma'lumotlar bitilgan bo'lib, ularning ma'lum bir qismi bizgacha yetib keldi. Lekin, musiqasi yetib kelmadi.

Zamonaviy maqomshunoslik fani asoschisi, san'atshunoslik fanlari doktori Is'hoq Rajabovning ilmiy tadqiqotlaridan bizga ma'lum bo'lishicha Shashmaqom Duvozdaxmaqomdan kelib chiqqan ekan. Maqomshunos alloma I.Rajabov ta'kidlaganidek Shashmaqom XVIII asr o'rtalariga kelib uzil-kesil shakllangan.¹

Shashmaqom o'zbek va tojik xalqining bebaho xazinasi bo'lib, ikki xalqning beqiyos musiqiy durdonasidir. Uning vatani Buxoro bo'lib, asosan amir saroyida ijro etilgan. Tojikchada “shash” – “olti”, arabchada “maqom” – “o'rin joy daraja” kabi ma'nolarni bildiradi. Shashmaqom – olti maqom degani. Shashmaqom tarkibidagi maqomlar: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq ketma-ketligida keladi. Ular ikki bo'limdan tashkil topgan. Mushkilot – cholg'u bo'limi bo'lsa, Nasr – ashula bo'limi. Har bir qismlar barcha maqomlarda deyarli bir-xil keladi. Umumiy hisobda Shashmaqom tarkibida 250 ga yaqin kuy va ashulalar bor.

Bundan tashqari O'zbekistonda Xorazm maqomlari turkumi ham bor. U o'z nomi bilan Xorazmda mashxur va keng tarqalgan. Xorazm maqomlari ham Shashmaqom kabi ikki bo'limdan iborat. Faqat ularning nomida farq bor. Demak, Cholg'u bo'limi – Manzum, Ashula bo'limi – Mansur deb ataladi.

Vodiy tomonlarda Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari keng tarqalgan bo'lib, ular o'ziga xosligi bilan, yengil xalqchilligi bilan ajralib turadi. Undagi yirik ashula turkumlari Bayot I-V, Chorgoh I-V, Gulyor-Shahnoz, Dugoh-Husayniy I-VII lar hisoblanadi.

Maqom – ilohiy san'at. Uni ijro qilish uchun ilohiy qobilyat talab etiladi. Ota-bobolarimiz ushbu beqiyos san'atga chuqur hurmat ila qaraganlar. XVIII-XIX asrlarda bugungi O'zbekiston hududida joylashgan amirlik va xonliklarda maqomlarni buzib ijro etish mumkin bo'lmagan. Aks holda ijrochi qattiq jazolangan. Shuning o'zginasi maqomlarning qadr-qimmatiga ko'rsatilgan cheksiz hurmatdir balki.

Maqomlar ustozdan-shogirdga og'zaki tarzda o'tib bizning davrimizgacha yetib kelgan. Ularni nota yozuviga tushirish ishlari ham XIX asr oxirlarida Komil Xorazmiy tomonidan ixtiro etilgan “Xorazm tanbur chizig'i” yordamida Xorazm maqomlarini notaga olishdan boshlandi.

XX asrda qomusiy olim bo'lgan Abdurauf Fitrat tashabbusi bilan, Viktor Aleksandrovich Uspenskiy nota yozuvida 1924-yili Shashmaqom nota to'plami kitobi chiqarildi. Ushbu nota to'plami

¹ Ishoq Rajabov. Maqom asoslari. Toshkent, 2014. 7-bet.

Ota Jalol Nosirov va Ota G'iyos Abdug'ani ijrolaridan yozib olingan bo'lib, tarixdagi birinchi professional nota to'plami bo'ldi.

Tojikistonda Boboqul Fayzullayev, Shohnazar Sohibov va Fazliddin Shahobovlar yozuvida, Viktor Mixaylovich Belyayev tahririda 1950-yildan boshlab Moskvada nashrdan chiqarildi.

Notalashtirishdagi navbatdagi ishlarda buyuk bastakor, sozanda, hofiz, akademik Yunus Rajabiy hayratomus natijalarga erishdi. Yunus Rajabiy notalashtirgan ishlari "O'zbek xalq muzikasi"ning 5-jildi "Buxoro maqomlari" nomi ostida, Ilyos Akbarov tahririda 1959-yilda chop etildi. 1966-yilda Toshkentda Shashmaqom 6 ta tomlik kitobi Fayzulla Karomatov tahririda Yunus Rajabiy yozuvida chop etiladi. Ushbu kitoblarning nashrdan chiqishi uchun ancha mehnat va mashaqqat talab etilgani tabiiy.

Shu kungacha amalga oshirilgan ishlarni davom ettirish bizning bugungi burch va vazifamiz. Yangi nota kitoblarini qayta ishlab chiqarish kerak. Ushbu muammoni hal qilish ham oldindagi vazifalardan.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda juda ko'p sohalarda o'zgarishlar va yangiliklar bo'ldi. Milliy mumtoz musiqamiz qayta tiklandi. Musiqaga qaratilayotgan e'tiborlar oshgandan oshmoqda. Musiqa maktablarining moddiy ba'zasini modernizatsiyalashtirish va musiqa asboblari bilan ta'minlash ishlari amalga oshirildi.

Shashmaqom YUNESKOning "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy madaniy merosi" deb tan olinishi Shashmaqom rivojlanishiga turtki bo'ldi. 2017-yilda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "O'zbek milliy maqom san'atini rivojlantirishga oid chora tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilinib, unga ko'ra "O'zbek milliy maqom san'ati markazi" tashkil qilindi. Har bir viloyatda maqom ansambllari tashkil etildi. Dastlab, O'zbekiston davlat konservatoriyasida "O'zbek maqomi san'ati" nomli fakultet tashkil etildi. Uning ijrochiligi bilan bir qatorda tarixi va nazariyasi ham e'tibordan qolmadi. Buning isboti sifatida "O'zbek maqomi tarixi va nazariyasi" kafedrasini tashkil etilganligini keltirish mumkin. Har ikki yilda Shahrisabz shahrida Xalqaro Maqom anjumani bo'lib o'tadigan bo'ldi va uning tarkibida ijrochilik tanlovlaridan tashqari ilmiy-amaliy konferensiya ish yurita boshladi. 2021 yil sentabr oyidan boshlab Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti o'z faoliyatini boshladi.

So'ngi yillardagi o'zgarish va yangilanishlar musiqada xususan, maqomlarda ham o'z aksini topmoqda. Bunga dalillar yetarli. Endi navbat ularni amalga ham rivojlantirish, keng targ'ib qilish orqali ommalashtirish, qiziquvchi va qobiliyatli yoshlarni tanlab olib, munosib o'qitib, yaxshi kadr qilib chiqarishga. Bizning ham maqomlarimiz jahonga chiqishiga umid qilib qolamiz.